

Типологія держав у контексті реалізації державою соціальної функції

Віктор Венцель, Василь Купрійчук, Національна академія державного управління при Президентові України

У статті розглянуто проблематику типологізації держав, проаналізовано особливості виконання державою соціальної функції залежно від типу держав.

Охарактеризовано особливості формаційного та цивілізаційного підходів до типології держав. Головним критерієм у формаційному підході виступає спосіб виробництва (рівень розвитку продуктивних сил і виробничих відносин), що визначається панівною формою власності на засоби виробництва, а також класова структура суспільства. Цивілізаційний підхід пояснює багатовекторний історичний розвиток, зокрема те, що держави розвиваються неоднаково і досягають різного економічного чи соціального рівня розвитку. Це обумовлено накопиченим історичним та культурним розвитком, національними рисами, ментальністю, соціальними нормами поведінки та ін. Тобто тип і розвиток держави значною мірою залежить від національної культури та світогляду суспільства, а держава є найважливішим чинником духовного та культурного розвитку суспільства.

З'ясовано, що сьогодні формується принципово новий тип капіталістичної держави – вона стає більш соціально спрямованою, втрачає класовий характер, новою ідеологією стає людиноцентризм та держава загального блага. Значний вплив на сучасний розвиток держав справляє глобалізація та формування постіндустріального суспільства, що докорінним чином змінює класичну форму капіталізму. Визначено, що головна проблема сучасності – формування нового типу держави, що мав би поєднувати економічну ідеологію капіталізму та ідеологію соціального добробуту.

Встановлено, що основні критерії, що використовуються для типології не можуть досконало і всебічно пояснити особливості формування та розвитку держав, а також однозначно сформулювати місце і роль держави у виконанні нею соціальної функції. Обґрунтовано необхідність здійснення подальших досліджень характерних особливостей різних типів держав з метою виявлення характерних ознак держав, закономірностей їх розвитку, а також моделювання можливих варіантів подальшого існування та розвитку держав.

Ключові слова: держава, тип держави, соціальна функція держави, формаційний підхід, цивілізаційний підхід, суспільно-економічна формація, типологія цивілізацій

Types of states in the context of the social function of the state

Viktor Ventsel, Vasily Kupriichuk, National Academy for Public Administration under the President of Ukraine

The article deals with the problems of typology States peculiarities of a government social function depending on countries.

The features of formational and civilizational approaches to the typology of states are characterized.

The main criterion in the formational approach is the mode of industry production (the level of development of productive resources and production relations), which is determined by the dominant form of ownership of the means of production, as well as the class structure of society. The civilizational approach explains the multi-vector historical development, in particular the fact that states develop differently and reach different economic or social levels of development. This is due to the accumulated historical and cultural development, national characteristics, mentality, social norms of behavior, etc. That is, the type and development of the state largely depends on the national culture and worldview of society, and the state is the most important factor in the spiritual and cultural development of society.

Found out that today a fundamentally new type of capitalist state is being formed – it is becoming more socially oriented, losing its class character, human ideology and the state of the common good are becoming a new ideology. Globalization and the formation of a post-industrial society have a significant impact on the modern development of states, which radically changes the classical form of capitalism. It is determined that the main problem of modernity is the formation of a new type of state that should combine the economic ideology of capitalism and the ideology of social welfare.

It is established that the main criteria used for typology can not perfectly and comprehensively explain the peculiarities of the formation and development of states, as well as unambiguously formulate the place and role of the state in its social function. The necessity of further research of characteristic features of different types of states is substantiated for the purpose of revealing of characteristic features of the states, their patterns of development, and also modeling of possible variants of the further existence and development of the states.

Keywords: *state, type of state, social function of the state, formational approach, civilizational approach, socio-economic formation, typology of civilizations*

Типология государств в контексте реализации государством социальной функции

Виктор Венцель, Василий Куприйчук, Национальная академия государственного управления при Президенте Украины

В статье рассмотрена проблематика типологизации государств, проанализированы особенности выполнения государством социальной функции в зависимости от типа государств.

Охарактеризованы особенности формационного и цивилизационного подходов к типологии государств. Главным критерием в формационном подходе выступает способ производства (уровень развития производительных сил и производственных отношений), что определяется господствующей формой собственности на средства производства, а также классовая структура общества. Цивилизационный подход объясняет многовекторное историческое развитие, в частности то, что пути развития государств не идентичны и, соответственно, они достигают дифференцированного экономического или социального уровня развития. Это обусловлено накопленным историческим и культурным развитием, национальными чертами, ментальностью, социальными нормами поведения и др. аспектами. То есть, тип и развитие государства в значительной степени зависит от национальной культуры и мировоззрения общества, а государство является важнейшим фактором духовного и культурного развития общества.

Обобщено выводы относительно того, что сегодня формируется принципиально новый тип капиталистического государства – оно становится более социально направленным, теряет классовый характер, новой идеологией становится человекоцентризм и государство всеобщего благосостояния. На современное развитие государств в значительной мере влияет глобализация и тенденции к формированию постиндустриального общества, что коренным образом трансформирует классическую форму капитализма. Определено, что главная проблема современности – формирование нового типа государства, который должен сочетать экономическую идеологию капитализма и идеологию социального благосостояния.

Установлено, что основные критерии, используемые для типологии, не могут в совершенстве и всесторонне объяснить особенности формирования и развития государств, а также однозначно сформулировать место и роль государства в выполнении социальной функции. Обоснована необходимость осуществления дальнейших исследований характерных особенностей различных типов государств с целью выявления характерных признаков государств, закономерностей их развития, а также моделирования возможных вариантов дальнейшей экзистенции и развития государств.

Ключевые слова: *государство, тип государства, социальная функция государства, формационный подход, цивилизационный подход, общественно-экономическая формация, типология цивилизаций*

Вступ.

Держава як упорядкований спосіб організації суспільства є динамічною структурою, що постійно еволюціонує і видозмінюється залежно від геополітичних, соціальних, економічних чинників, культурних традицій, релігії, природних ресурсів та ін. Незважаючи на те, що існує низка постійних незмінних ознак держави (територія, влада, суверенітет) змінюються управлінські методи, цілі та завдання держави, її соціальна спрямованість. Тому важливе розуміння етапів становлення й розвитку держави, дослідження їх характерних особливостей та закономірностей. Це зумовлено необхідністю вдосконалення функціонування держави, модернізації її функцій та форми, покращення життєвого рівня населення.

З огляду на те, що впродовж історії людства існувала й продовжує існувати значна кількість держав, актуальною є класифікація держав за певними спільними ознаками й критеріями. Проблематика класифікації та типологізації держав займає провідне місце не лише в теорії держави і права, але є актуальною для дослідження процесів державотворення, функціонування держави та виконання нею своїх функцій. Серед класифікаційних ознак, що характеризують відповідний тип держави, можна виокремити такі: соціальна група (чи групи), що здійснює владу; система економічних відносин або відносин власності, роль і вплив держави на регулювання цих відносин; соціальна політика, зокрема місце і роль держави у соціальному та гуманітарному розвитку суспільства; духовний та культурний розвиток громадян і держави.

Мета статті – характеристика типів держав у контексті реалізації державою соціальної функції.

Соціальну функцію держави ми визначаємо як систему соціально-економічних заходів, спрямованих на подолання соціальних протиріч, забезпечення права на працю та соціальну справедливість відносин між економічно активними суб'єктами та споживачами їх товарів і послуг, підвищення рівня

та якості життя громадян, підтримку соціально вразливих і низько конкурентних верств населення, формування ефективної системи соціального захисту та соціального забезпечення (Венцель, 2018). Соціальна функція перебуває у процесі постійних трансформацій одночасно з трансформаціями соціально-економічних умов суспільного розвитку.

Результати дослідження.

Можна вважати, що перші спроби класифікації держав здійснив Арістотель. Він поділяв держави на правильні та помилкові (або неправильні). Правильними філософ вважав ті форми державного устрою, які спрямовують до загального щастя, виходячи із засад справедливості. Ті ж форми, в яких віддається перевага особистій користі правителів, – усі помилкові, оскільки відхиляються від правильних, ґрунтуючись на деспотичних засадах (Арістотель, 2005, с. 76). До правильних форм Арістотель відносив: монархічне правління (царську владу), яке має на увазі загальну користь; аристократичне правління – коли влада належить небагатьом, які послуговуються вищим благом держави й громадян; політію – коли править більшість в інтересах загальної користі. Відхилення від указаних правильних форм такі: відхилення від монархії – тиранія; від аристократії – олігархія – від політії – демократія (Арістотель, 2005, с. 76). Наведені твердження Арістотеля обґрунтовував тим, що тиранія – та ж сама монархічна влада, але вона має на меті власні інтереси, тобто вигоди одного правителя. Олігархія ж відстоює інтереси багатих. Демократія захищає інтереси бідних верств населення. Відтак жодна з цих форм державного устрою не має на меті загальних інтересів (Арістотель, 2005, с. 76–77). Арістотель розмірковує щодо кожного з наведених тверджень, наводить аргументи, вказує на неоднозначність окремих припущень, але притримується наведеної типологізації державних форм. Арістотель розрізняв типи держав, зважаючи на взаємовідносини громадянина

з державою – наскільки держава забезпечує свободу громадянина і враховує його особисті інтереси. Найкращим державним ладом Арістотель вважав політію (Арістотель, 2005, с. 98) як певне поєднання кращих рис олігархії та демократії (Арістотель, 2005, с. 112–113). Для встановлення певного ладу в державі необхідні відповідні умови і мають бути сформовані взаємовідносини між людьми і державною владою. «Для монархічної засади годиться такий народ, який за своєю природою здатен сприйняти, аби державою керував хтось із особливо чеснотливого роду. Аристократам же потрібен народ, який здатен за своєю природою довіряти тим правителям, котрі з огляду на виняткові доблесті, покликані до управління. насамкінець, для політії найкращий той народ, що може і коритися, і владарювати на підставі закону та розподіляти посади й почесні серед заможніших осіб», – писав Арістотель (Арістотель, 2005, с. 97). Також форми державного ладу, а відповідно і добробут держави, залежать від організаційних засад функціонування законодавчих органів, державних інституцій (їх переліку та видів, способу утворення, а також субординованої ієрархії), судових органів (Арістотель, 2005, с. 120).

Ідеї Арістотеля щодо державного устрою надзвичайно актуальні й сьогодні. Власне, сучасна наукова думка великою мірою базується на працях Арістотеля. Беручи до уваги праці Арістотеля та інших науковців, Україні необхідно визначити найбільш оптимальні характеристики держави, яку слід формувати і розвивати. При цьому слід зважати на історичні, культурні, економічні чинники, ментальність, які будуть основою для визначення оптимальних форм взаємовідносин між громадянами та владою і сприятимуть розвитку держави. Описана Арістотелем олігархічна форма правління має своє вираження у сьогоденній Україні. Розпад Радянського Союзу і намагання швидкими темпами перейти до нової економічної моделі (від соціалістичного способу до ринкового) призвели до того, що в Україні відбу-

лася не до кінця продумана масова приватизація державного майна внаслідок якої значна частина національного багатства сконцентрувалася в руках невеликого кола осіб. Поряд із правовим вакуумом у 90-х роках, слабкістю щойно сформованих національних державних інститутів, це стало однією з причин виникнення в Україні олігархії. У подальшому олігархи зуміли встановити контроль над владними інституціями (Уряд, Парламент, Президенти), внаслідок чого значна частина рішень приймалася (і приймається) з урахуванням їхніх інтересів. Це призвело до низки негативних наслідків, зокрема монополізації окремих галузей, використання державних органів та правової системи для захисту власних інтересів, а також для перерозподілу матеріальних й фінансових ресурсів. Загалом, олігархія стала головним стримуючим чинником економічного розвитку України. Іноземним інвесторам важко реалізовувати свої проекти в Україні з огляду на перешкоджання олігархів, які сприймають їх як потенційних конкурентів. Зі свого боку олігархи не надто зацікавлені в інноваційному розвитку економіки, основне завдання – максимізація власних прибутків. Вирішення проблеми олігархізації політики й економіки знаходиться в площині формування міцних громадянських інституцій, справедливої й незалежної судової системи, ефективної діяльності державних органів, формування якісного законодавчого поля в економічній сфері.

Давньогрецький історик Полібій вважав, що розвиток держави, еволюція її типів – природний процес. Держава розвивається по нескінченному колу, що включає фази зародження, становлення, розквіту, занепаду та зникнення. Ці фази постійно змінюються і цикл повторюється знову (Хропанюк, 2008, с. 88). Історія засвідчує, що багато державних утворень розвивалися циклічно і проходили фази зародження, становлення, розквіту, занепаду й зникнення, однак окремі з них відроджувалися у формі нової більш удосконаленої форми і проходили новий цикл. Вважається,

що головне у поглядах Полібія те, що основою розвитку держави він вважав зміни, які стосувалися взаємовідносин між державною владою і людиною (Хропанюк, 2008, с. 88).

З огляду на те, що проблематика типів держав є однією з основоположних у теорії держави, упродовж історичного розвитку суспільства було розроблено багато підходів до типології держав (Богушова, 2011). Типологія держав передбачає певне систематичне їх упорядкування за найважливішими сутнісними ознаками та особливостями, притаманними відповідним епохам. У теоретичній площині дослідження проблематики типології держав дає змогу дослідити трансформацію сутності держави, вивчити історичні переходи держав від однієї субстанціональної якості до іншої, визначити зміст діяльності держави на певному етапі її розвитку (Шай, 2015), виявити особливості процесів виникнення, розвитку та занепаду держав. З практичної точки зору ретроспективний аналіз та наявні історичні дані дають можливості сучасним державам здійснювати свій розвиток з урахуванням типології держав, формувати відповідну державотворчу політику зважаючи на визначені цілі. Теоретичне дослідження та практична імплементація накопичених знань у сфері типології держав вкрай актуальне питання для сучасної України. Нам (державі Україна) необхідно якомога швидше визначити пріоритетні аспекти державного будівництва, сформувавши візію суспільно-політичних відносин у країні, визначити домінуючу модель соціально-економічної політики. Від типу держави значною мірою залежить спосіб реалізації державою своїх функцій (насамперед соціальної функції), а також їхній обсяг і змістовне наповнення. Крім цього, відповідний тип держави свідчить про те, чиї інтереси вона відстоює (всього суспільства чи певного соціального класу) і в який спосіб вони реалізуються.

На думку О.Ф. Скакун, тип держави – це сукупність держав, що мають загальні риси, які виявляються в єдності закономірностей і

тенденцій розвитку на основі подібних економічних відносин, однакового поєднанні загальносоціальної і вузькокласової сторони їх сутності, близькому рівні культурно-духовного розвитку та науково-технічного прогресу (Скакун, 2010, с. 117). В. М. Кириченко та О. М. Куракін вважають, що тип держави – це сукупність держав, які мають спільні загальні ознаки і відображають відповідний рівень їхнього розвитку на певному історичному етапі (Кириченко, & Куракін, 2010, с. 32). Про вплив на типи держав історичних періодів також зазначають М. С. Кельман і О. Г. Мурашина. Вони вважають, що під типом держави розуміють взяті в єдності найбільш загальні риси різних держав, систему їх найважливіших властивостей і сторін, які породжуються відповідною епохою і характеризуються загальними суттєвими ознаками (Кельман, & Мурашин, 2005, с. 86). Також тип держави можна визначити як системоформуючі сутнісні ознаки, притаманні конкретній сукупності держав, що характеризують закономірності їх організації та розвитку (Морозова, 2010, с. 53). Тип держави, зокрема, характеризується за такими ознаками: соціальною групою, що здійснює владу; системою суспільних, економічних, соціальних відносин між владою та населенням; системою інструментів та механізмів, які використовує влада для організації суспільного життя; соціально-змістовною сутністю і соціальним призначенням; рівнем культурного та духовного розвитку населення.

Типологія держав, тобто їх групування чи класифікація за типами, дає можливості виявити характерні ознаки держав, з'ясувати закономірності їх розвитку, а також моделювати можливі варіанти подальшого існування та розвитку держав. На даний час в основному переважають формаційний і цивілізаційний підходи до типології держав.

Основа формаційного підходу – суспільно-економічний базис суспільства або відповідна формація, що характеризується специфічним способом виробництва й виробничими

відносинами, а також класовою структурою. Тобто головним критерієм виступає спосіб виробництва (рівень розвитку продуктивних сил і виробничих відносин), що визначається панівною формою власності на засоби виробництва (Морозова, 2010, с. 53). Наприклад, економічним базисом рабовласницького суспільства була приватна власність рабовласників на засоби виробництва й рабів. Матеріальний базис феодальної формації формувався на основі феодальної власності на землю, що обумовлювала економічну залежність кріпосних селян від феодалів. Приватна власність на найважливіші засоби виробництва характеризує капіталістичну суспільно-економічну формацію. Кожна формація має характерні особливості щодо підходів до організації суспільного життя та реалізації державою соціальної функції як пріоритетної функції у забезпеченні життєдіяльності суспільства.

Вважається, що найбільшу увагу дослідженню поняття суспільно-економічної формації приділив К. Маркс (Богушова, 2011). Формація – це історичний тип суспільства, що має певний спосіб виробництва, панівну форму власності та класову структуру (Скакун, 2010, с. 128). К. Маркс зазначав (Маркс, Енгельс, 1959, с. 6–7), що у процесі суспільного виробництва люди вступають у виробничі відносини, які притаманні певному рівню розвитку продуктивних сил. Сукупність цих виробничих відносин складає економічну структуру суспільства, якій характерні відповідні форми суспільної свідомості. К. Маркс наголошував, що спосіб матеріального виробництва обумовлює соціальні, політичні й духовні процеси життя загалом. Тому не свідомість людей визначає їхнє буття, а, навпаки, їхнє суспільне буття визначає їхню свідомість. На певному етапі свого розвитку виникають протиріччя між продуктивними силами суспільства та наявними виробничими відносинами, тобто з відносинами власності. Тоді виникають соціальні революції, унаслідок яких змінюється економічна структура суспільних відносин, що в подальшому

впливає на політичну та інші сфери. Отже, перехід від однієї суспільно-економічної формації до іншої відбувається внаслідок заміни застарілих форм виробничих відносин новим економічним устроєм. При цьому зміна суспільно-економічних формацій є закономірною, а весь історичний процес розвитку суспільства відображається у послідовній зміні формацій і відповідних типів держав (Морозова, 2010, с. 53).

Формаційний підхід до типологізації держав передбачає існування первіснообщинної (бездержавна), рабовласницької, феодальної, буржуазної (або капіталістичної), комуністичної (перехідним етапом для якої слугує соціалістична) формацій. Кожна з перелічених формацій має певний тип держави, що захищає економічний уклад суспільства і відстоює інтереси панівного класу. При цьому в межах первіснообщинної формації держави ще не існує, оскільки відсутня необхідність її створення, а в межах останньої (комуністичної) її вже не існує, оскільки вже відсутня необхідність її існування, оскільки комунізм заперечує існування класового суспільства, а без існування класів відсутня необхідність управління ними, відповідно і держави як регулятора суспільних відносин (Богушова, 2011).

Марксистська теорія виокремлює чотири типи держав, залежно від панівної форми власності: рабовласницька; феодальна; буржуазна; соціалістична.

Рабовласницька держава – перший тип держави, що виник унаслідок появи приватної власності, виникненню класів рабів та рабовласників. Класичними державами рабовласницького типу були держави, створені в Греції та Римі у VIII–VII ст. до н. е. Основними класами в цих державах були рабовласники і раби. Раби виступали зняряддям праці для рабовласників, їх не визнавали суб'єктами права, вони були цілком залежні від рабовласників (Кириченко, & Куракін, 2010, с. 34). Виконання державою своїх функцій здійснювалося, зважаючи на інтереси панівного

класу рабовласників. Основним виконавцем внутрішніх (підтримання порядку) та зовнішніх (оборона і експансія територій) функцій була армія. Формами організації влади в рабовласницьких державах були монархія, аристократія, демократія, а політичні режими – автократія та деспотія. Водночас у цей період були розроблені демократичні норми державного права Греції та приватне право Риму (Кириченко, & Куракін, 2010, с. 34).

Пройшовши етапи становлення й розвитку рабовласницької держави перейшли в стадію занепаду і на заміну їм в V–VI ст. н.е. виникла феодальна держава. Економічним базисом феодальних держав була власність феодалів на землю, в чому і проявлялася соціальна нерівність суспільства. Основними класами в цих державах були феодалі і кріпосні селяни. Більшість функцій феодальних держав були спрямовані на захист феодальної власності та упередження (або придушення) супротиву селян проти експлуатації. Відносини між феодалами та селянами характеризувалися примусовим закріпленням останніх за землею, яка повністю належала феодалам. Домінуючими формами правління були монархія різних видів (феодальна, представницька, абсолютна) і феодальна міська республіка (Кириченко, & Куракін, 2010, с. 35).

Наприкінці феодальної формації, з розвитком промисловості, почали зароджуватися буржуазні виробничі відносини, які вимагали наявності вільних працівників, які могли б пропонувати і продавати свою робочу силу. Конфлікти, які виникли між феодалами та буржуазією розв'язувалися за допомогою буржуазних революцій, у результаті яких виник новий буржуазний тип держави. Буржуазна або капіталістична держава виникла внаслідок революцій XVII–XVIII століть та запровадження капіталістичного способу виробництва (Кириченко, & Куракін, 2010, с. 35). Економічним базисом буржуазної держави була приватна власність на засоби виробництва. На цьому етапі була ліквідована будь-яка позаекономічна залежність праців-

ника від власника виробничих засобів, проголошено рівність усіх громадян перед законом, недоторканність приватної власності, економічну, політичну та ідеологічну свободу. З розвитком капіталістичних відносин поглиблювалася майнова нерівність, конкурентна боротьба призводить до формування монополій, внаслідок відсутності дієвих державних регулювальних механізмів відбуваються економічні кризи, які призводять до ще більшого майнового розшарування суспільства і наростання соціальних конфліктів. У буржуазних державах розширювалися функції держави, набували ваги демократичні принципи управління, парламентаризм, розширювалися права і свободи людини і громадянина. Сьогодні формується принципово новий тип капіталістичної держави – вона стає більш соціально спрямованою, втрачає класовий характер, новою ідеологією стає людиноцентризм та держава загального блага. Значний вплив на сучасний розвиток держав справляє глобалізація та формування постіндустріального суспільства, що докорінним чином змінює класичну форму капіталізму. Головна проблема сучасності – формування нового типу держави, що мав би поєднувати економічну ідеологію капіталізму та ідеологію соціального добробуту.

Серед головних ознак соціалістичної держави – провідна роль держави в економіці, соціальній та інших сферах, що забезпечують життєдіяльність суспільства. Соціалістична держава є власником засобів виробництва, забезпечує справедливий розподіл результатів праці, працівники в ній залучаються до вирішення загальнодержавних справ, унаслідок чого відносини між класами втрачають соціально-антагоністичний характер (Кириченко, & Куракін, 2010, с. 36). У класичному розумінні соціалістична держава – це держава побудована на принципах гуманізму, демократії, колективізму і справедливості, яка в подальшому має перейти до народного самоврядування (Кириченко, Куракін, 2010, с. 36). Соціальна функція в такій державі має

всеохоплюючий характер, що, насамперед, проявляється у рівному доступі громадян до соціально-гуманітарних благ, які повністю гарантуються і забезпечуються державою. Досвід СРСР та країн соціалістичного табору засвідчує, що всеохоплюючий державний вплив на економічні та соціальні процеси не забезпечив досягнення основних соціалістичних принципів у побудові держави. Водночас держави світу не відмовилися від соціалістичної моделі економіки та суспільних відносин. Найбільш яскравим прикладом сучасності слугує Китай, який утримує соціалістичний курс, однак зі своєю специфікою, яка, зокрема, проявляється у використанні ринкових економічних методів. Також досить активно обговорюється шведська модель, яка базується на ринковій економіці з одночасним досить високим рівнем соціальної захищеності громадян. Таким чином, соціалістичний тип держави не можна вважати безперспективним та утопічним, він потребує подальшого вивчення та формування теоретичної бази з урахуванням емпіричного досвіду, сучасних суспільних відносин і перспектив розвитку постіндустріальної економіки.

Разом із наведеною типологізацією окремі науковці виділяють азіатський спосіб виробництва, який відображає специфічні особливості ранньокласового суспільства країн Сходу і характерний переважно для країн абсолютної монархії (Богушова, 2011).

Історичний розвиток засвідчив, що кожна суспільно-економічна формація проходить кілька етапів (Кельман, & Мурашин, 2005, с. 87): перший етап характеризується прогресом у розвитку продуктивних сил зважаючи на те, що виробничі відносини випереджають їхній рівень; на другому етапі рівень розвитку продуктивних сил відповідає рівню виробничих відносин, що забезпечує прогресування та розвиток формації; на третьому етапі внаслідок постійного розвитку продуктивних сил, вони починають випереджати сформовані виробничі відносини і стають причиною формування нових виробничих відносин або

нової суспільно-економічної формації. Також слід зважати на те, що кожна держава має притаманні лише їй особливості розвитку: конкретне суспільство; конкретний історичний час; геополітичні умови; ресурсний потенціал; зовнішня кон'юнктура. Однак при розгляді типів держав конкретні для кожної держави умови ігноруються, а беруться до уваги лише найбільш загальні риси її виникнення та розвитку (Кельман, & Мурашин, 2005, с. 87).

Історичні дослідження та емпіричний досвід свідчать про недостатність використання лише формаційного підходу до характеристики певних держав. До основних недоліків можна віднести такі (Морозова, 2010, с. 54):

1) теорія соціально-економічних формацій розроблялася, здебільшого, на історичних матеріалах європейських країн і не враховувала специфіку економічної й політичної організації східних країн, які, зрештою, не вміщуються в рамки формаційної теорії;

2) характерною особливістю розвитку держав і їхніх суспільств є лінійний розвиток – більш прогресивна формація завжди замінює менш прогресивну. Однак, даний постулат не завжди відповідає історичній дійсності;

3) поки що немає підтвердження тезам про поступове відмирання держави як апарату класового примусу і формування комуністичного самоуправління. Китайські науковці вважають, що перехід до соціалізму потребує століть, на відміну від марксизму, який стверджував, що для побудови соціалізму потрібно відносно небагато часу;

4) формаційний підхід наразі не може пояснити, чому різні народи, які тисячі років тому розпочали свій розвиток з єдиного для всіх первісно-общинного ладу в подальшому опинилися на різних стадіях і в різних системах державотворення.

Водночас до переваг формаційного підходу можна віднести (Скакун, 2010, с. 129): акцент на істотній ролі економічних відносин при формуванні держав і зміні їх типів;

виокремлення класової сутності держави, тобто виразником чийх інтересів вона є; розгляд держави в контексті її поетапного розвитку. Також формаційний підхід пояснює зв'язки держави з іншими соціальними явищами, тому його можливості ще не до кінця вичерпані (Морозова, 2010, с. 54).

Поряд із формаційним підходом досить широко використовується цивілізаційний підхід для визначення типології держав. Його сутність полягає в тому, що під час характеристики розвитку конкретних країн і народів необхідно враховувати не лише розвиток виробничих процесів і класові відносини, а також духовні й культурні чинники (Морозова, 2010, с. 54). До таких чинників належать світогляд, духовне життя й релігія, історичний розвиток, світогляд, ментальність, звичаї й традиції, географічне розташування. Сукупність цих чинників формує відповідну культуру, що відображає специфічний спосіб буття певного суспільства, а споріднені культури формують цивілізацію (Морозова, 2010, с. 54). Цивілізацію можна визначити як соціокультурну систему, що охоплює соціально-економічні умови життєдіяльності суспільства, його етнічні, релігійні основи, а також рівень економічної, політичної, соціальної й духовної свободи особистості (Кельман, & Мурашин, 2005, с. 88). Нематеріальні цінності, які притаманні відповідній цивілізації, формують державу та впливають на організацію суспільного життя в ній. Духовні та культурні чинники мають здатність впливати на способи матеріального виробництва, посилювати чи послаблювати соціально-економічний розвиток, формувати відповідний політичний контекст у державі і у зовнішніх відносинах.

У даному контексті важливим питанням є формування критеріїв для типологізації цивілізацій. Вагомий внесок у розроблення цивілізаційної теорії та вивчення локальних цивілізацій зробив англійський історик А. Дж. Тойнбі. Ним були обрані такі основні критерії для класифікації держав

у межах цивілізаційного підходу, як: культура, релігія, ментальність, історичний розвиток, економічний і технологічний розвиток та ін. А. Тойнбі охарактеризував 21 локальну цивілізацію, що циклічно змінювали одна одну (Тойнбі, 1995, с. 546): Єгипетська, Андська, Давньокитайська, Мінойська, Шумерська, Майянська, Юкатанська, Мексиканська, Хеттська, Сирійська, Вавилонська, Іранська (згодом – ісламська), Арабська, Далекосхідна (головний стовбур), Далекосхідна (японське відгалуження), Індська, Індуїстська, Еллінська, Православно-християнська (головний стовбур), Православно-християнська (руське відгалуження), Західна. Однак А. Тойнбі не вважав запропонований ним підхід аксіоматичним, він вважав, що можуть існувати й інші переліки цивілізацій. Учений вважав, що на розвиток цивілізацій впливають природні виклики та виклики, зумовлені людськими чинниками. Він виокремив такі виклики, які слугували стимулами для розвитку цивілізацій (Тойнбі, 1995): стимул суворих країн (клімату), стимул нової землі, стимул ударів (від сусідніх спільнот), стимул тиску (від сусідніх спільнот), стимул гноблення (спрямування енергії на заміщення втрачених якостей, властивостей). Кожна цивілізація відповідним чином реагує на виклики, що є стимулом до її розвитку.

Цивілізаційний підхід пояснює багатовекторний історичний розвиток, зокрема те, що держави розвиваються неоднаково і досягають різного економічного чи соціального рівня розвитку. За цивілізаційним підходом це обумовлено накопиченим історичним та культурним розвитком, національним рисам, ментальністю, соціальними нормами поведінки та ін. Тобто тип і розвиток держави значною мірою залежить від національної культури та світогляду суспільства, а держава є найважливішим чинником духовного та культурного розвитку суспільства. Серед недоліків цивілізаційного підходу (Скакун, 2010, с. 130): другорядний вплив економічних чинників на розвиток держави; ігнорування впливу соціальної дифе-

ренціації суспільства, а також наявність класів та наявних суперечностей між ними; абсолютизує культурний елемент.

Висновки.

На підставі викладеного, можна зробити висновок, що основні критерії, що використовуються для типології не можуть досконало і всебічно пояснити особливості формування та розвитку держав, а також однозначно сформулювати місце і роль держави у виконанні нею соціальної та інших функцій. Більш повне бачення зміг би дати комбінований підхід до типології держав, який би поєднував у собі елементи формаційного і цивілізаційного підходів до цієї проблематики.

Таким чином необхідно відзначити таке:

– класифікація держав за типами необхідна для їх вивчення, виявлення характерних особливостей, закономірностей виникнення й розвитку, прогнозування можливих варіантів існування в майбутньому;

– будь-які підходи до типології держав не дають пояснення щодо усіх аспектів становлення та розвитку держав. Кожен з підходів дає змогу розглядати державу та її еволюцію зважаючи лише на такі аспекти як: лінійний розвиток; відповідний набір характеристик, що ґрунтується на суб'єктив-

ному підході, визначеному дослідником; на вичерпну кількість параметрів, що не дають всебічної характеристики (виділяє одну або кілька ознак, які вважаються домінантними);

– дослідження сутності держав та їх типів залишається актуальною тематикою. Важливо продовжувати пошуки закономірностей формування та розвитку держав, виокремлювати характерні особливості, що впливають на ці процеси, розширювати варіантну низку чинників, які можуть характеризувати сутність держав та закономірності їх розвитку.

Для України типологія важлива у контексті аналізу історичного розвитку та виявлення особливостей, які дають можливість визначити домінуючий тип нашої держави, розробити моделі можливих варіантів розвитку в майбутньому, а також виявити особливі риси, притаманні лише українській державі. Окремою сферою досліджень повинно бути визначення матеріальних та нематеріальних можливостей держави щодо виконання соціальної функції, а саме: визначення обсягів та змісту соціальної функції, рівня залученості громадян до її реалізації, компліментарність економічної та соціальної політики держави.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

- Арістотель. Політика. Київ : Основи, 2005. 240 с.
- Богушова І. В. Співвідношення формаційного та цивілізаційного підходів до типології держав: теоретико-правовий аналіз. *Часопис Київського університету права*. 2011. № 3. С. 43–46.
- Венцель В. Т. Соціальна функція держави в умовах глобалізації та трансформації економіки. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Державне управління*. 2018. Т. 29 (68). № 5. С. 7–12.
- Кельман М. С., Мурашин О. Г. Загальна теорія держави та права : підручник. Київ : Кондор, 2005. 609 с.
- Кириченко В. М., Куракін О. М. Теорія держави і права: модульний курс : навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2010. 264 с.
- Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. Том 13. Москва : Государственное издательство политической литературы, 1959. 771 с.
- Морозова Л. А. Теория государства и права. Москва : Российское юридическое образование, 2010. 384 с.
- Скаун О. Ф. Теорія держави і права: підручник. Київ : Алерта, 2010. 520 с.
- Тойнбі А. Дж. Дослідження історії / пер. з англ. В.Шовкун. Київ : Основи. 1995. Т. 1. 614 с.
- Хропанюк В. Н. Теория государства и права / под ред. Стрекозова В. Г. Москва : Интерстиль, Омега-Л, 2008. 384 с.
- Шай Р. Я. Питання типології держави і права з позиції формаційного підходу. *Вісник Національного університету Львівська політехніка. Юридичні науки*. 2015. № 813. С. 175–180.

REFERENCES

- Aristotel. (2005). *Polityka [Politics]*. Kyiv: Osnovy [in Ukrainian].
- Bohushova, I. V. (2011). Spivvidnoshennia formatsiinoho ta tsyvilizatsiinoho pidkhodiv do typolohii derzhav: teoretyko-pravovyi analiz [Correlation of formational and civilizational approaches to the typology of states: theoretical and legal analysis] *Chasopys Kyivskoho universytetu prava – Scientific Journal «Chronicles of KUL»*, 3, 43–46 [in Ukrainian].
- Ventsel, V. T. (2018). Sotsialna funktsiia derzhavy v umovakh hlobalizatsii ta transformatsii ekonomiky [Social function of the state in conditions of globalization and transformation of the economy]. *Vcheni zapysky Tavriiskoho natsionalnoho universytetu imeni V. I. Vernadskoho. Seriya: Derzhavne upravlinnia – Scientific notes of Tavriya National University named after V.I. Vernadsky. Series: Public Administration*, 5, 7–12 [in Ukrainian].
- Kelman, M. S., & Murashyn, O. H. (2005). *Zahalna teoriia derzhavy ta prava [General theory of state and law]*. Kyiv: Kondor [in Ukrainian].
- Kyrychenko, V. M., & Kurakin, O. M. (2010). *Teoriia derzhavy i prava: modulnyi kurs [Theory of State and Law: modular course]*. Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury [in Ukrainian].
- Marks, K., & Jengel's, F. (1959). *Sochinenija [Works]*. (Vol. 13). Moskva: Gosudarstvennoe izdatel'stvo politicheskoy literatury [in Russian].
- Morozova, L. A. (2010). *Teoriya gosudarstva i prava [Theory of State and Law]*. Moskva: Rossijskoe juridicheskoe obrazovanie [in Russian].
- Skakun, O. F. (2010). *Teoriia derzhavy i prava [Theory of State and Law]*. Kyiv: Alerta [in Ukrainian].
- Toynbee, A. J. (1995). *Doslidzhennia istorii [A Study of History]*. Kyiv: Osnovy [in Ukrainian].
- Hropanjuk, V. N. *Teoriya gosudarstva i prava [Theory of State and Law]*. Moskva: Interstil', Omega-L [in Russian].
- Shai, R. Ya. (2015). Pytannia typolohii derzhavy i prava z pozytsii formatsiinoho pidkhodu [A question of typology of the state and right is from position of structure approach]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu Lvivska politekhniky. Yurydychni nauky – Bulletin of Lviv Polytechnic National University. Series: Legal Sciences*, 813, 175–180 [in Ukrainian].

Венцель Віктор

Кандидат економічних наук, докторант
Національної академії державного управління при
Президентіві України

Email: ventsel@ukr.net

Ventsel Viktor

Candidate of Economic Sciences, Doctoral Candidate
National Academy for Public Administration under
the President of Ukraine

ORCID: 0000-0002-1902-6126

Купрійчук Василь

Доктор наук з державного управління, професор
Національної академії державного управління при
Президентіві України

Email: kvm1968@ukr.net

Kupriichuk Vasily

Doctor of Public Administration, Full Prof.
National Academy for Public Administration under
the President of Ukraine

ORCID: 0000-0001-7229-1749

Цитування: Венцель, В., & Купрійчук, В. (2020). Типологія держав у контексті реалізації державою соціальної функції. *Аспекти публічного управління*, 8 (4), 44–54. doi: 10.15421/152079

Citation: Ventsel, V., & Kupriichuk, V. (2020). Typolohiia derzhav u konteksti realizatsii derzhavoiu sotsialnoi funktsii [Types of states in the context of the social function of the state]. *Public administration aspects*, 8 (4), 44–54. doi: 10.15421/152079

Стаття надійшла / Article arrived: 12.09.2020

Схвалено до друку / Accepted: 18.10.2020